

OLIV TA'LIM O'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENTLIGI: ASOSIY KOMPONENTLARI

Rahmatova Zulxumor Mamitxonovna

*Andijon davlat tibbiyot instituti o'zbek tili va adabiyoti, tillar kafedrası katta
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Maqolada muallif kasbiy kompetentlik mohiyatini o'z tushunchasi va ta'limning zamonaviy yangilanishida ifodalaydi, OTM o'qituvchisida uning shakllanish dolzarbligini asoslaydi. O'qituvchining pedagogik faoliyati spetsifikasidan kelib chiqib, OTM o'qituvchisi kasbiy kompetentligining tuzilishli komponentlarini (ilmiy-tadqiqot ishlar bilan pedagogik faoliyatining birligi) ajratadi, shu bilan birga o'qituvchining kasbiy muhim shaxsiy sifatlariga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, psixologik-pedagogik kompetentlik; kommunikativ kompetentlik, boshqaruv kompetentligi, kreativ kompetentlik.

Аннотация. В статье автор обозначает свое понимание сущности профессиональной компетентности и в свете современной модернизации образования обосновывает актуальность ее формирования у преподавателя вуза. Исходя из специфики педагогической деятельности преподавателя (сочетание педагогической деятельности с научно-исследовательской работой), выделяются структурные компоненты профессиональной компетентности преподавателя вуза и при этом делается особый акцент на профессионально важных личностных качествах преподавателя.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, психолого-педагогическая компетентность; коммуникативная компетентность; управленческая (организационная) компетентность; креативная компетентность.

Annotation. The author of the article highlights her understanding of the professional competence essence; she also clarifies its development in the current educational modernisation. Taking into account the peculiarities of the teaching context (combining teaching per se and research), she focuses on structural components of a teaching competence in a high education institution while she emphasises the important personal features of a teacher.

Keywords: professional competence, psychological-pedagogical competence; communicative competence; managing competence; creative competence.

Yangi O'zbekistonda ta'lim tizimini tubdan o'zgartirish, uni xalqaro standartlarga integratsiyalash, mehnat bozori talabiga mos malakali kadrlar tayyorlash hamda Uchinchi Renessans g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish maqsadida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim sohasini tubdan takomillashtirish, farzandlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini egallashi,

jismoniy va ma'naviy jihatdan yetuk insonlar bo'lib voyaga yetishlarini ta'minlash, ularning qobiliyat va iste'dodi, intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish asosiy vazifa sifatida belgilangan.

Aynan 2022-yil 20-dekabrda Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga qilgan murojaatnomasida ham 2023-yilni «Insonga e'tibor va sifatli ta'lim»yili deb nomlaganliklari yana bir karra bu sohaning o'sishiga olib keldi

Tarixiy taraqqiyot davrida ta'lim tizimi bir necha bosqichlarni bosib o'tgan bo'lsada, har doim ta'lim jarayonining asosiy funksional maqsad va vazifasi yoshlarni ilm-fanga jalb qilish, yangi zamonaviy tadqiqot yo'nalishlarini ishlab chiqish, tadqiqotlar bozori talablaridan kelib chiqib ilmiy-tadqiqotlarning amaliy sifat va natijadorligini oshirish shuningdek "Hayot davomida ta'lim olish" prinsipi doirasida ta'lim oluvchilar talablaridan kelib chiqib har doim, har qanday vaqtda o'zlari uchun zaruriy bilimlarni olishlariga sharoit yaratish, ularni kerakli manbaalar bilan ta'minlash bo'lib kelgan.

Bozorda ta'lim xizmati oliy o'quv muassasasi raqobatbardoshligini ta'minlashning asosiy sharoitlaridan biri OTM o'qituvchilarining kasbiy kompetentlik darajasi hisoblanib, bo'lg'usi mutaxassislar sifatini aniqlaydi. Keskin raqobat sharoitida, oliy ta'limda pedagoglar kompetentligi hisoblangan innovatsion ta'lim texnologiyalari tatbiq etilmoqda, bu ma'lum muammolar mavjudligini tormozlaydi. Bularga pedagogning qat'iy fikrlashi ("eskilikka" qaramlik, kasbiy-pedagogik ta'lim shakli va an'anaviy usullar), OTM o'qituvchilarining ma'lum bir qismida pedagogik ta'limning yo'qligi, "kompetentlik", "kompetensiya", "kasbiy kompetentlik" toifalarining noaniqligi, shuningdek, doimiy biror narsani yaratish jarayonida topish zaruratidan charchash unga taalluqli bo'lib, umumiy holatda innovatsion o'zgarishlarga yashirincha qarshilik ko'rsatish omili hisoblanadi.

Shuning uchun, so'nggi talablar asosida oliy malakali mutaxassislarni tayyorlash jarayonidagi aniq o'zgarishlar oliy ta'lim pedagogining o'z kasbiy kompetentligi rivojlanishida kuzatilishi mumkin, chunki o'qituvchi talabalar, o'zi va butun jamoa oldidagi mas'uliyatini his qiladi.

Biroq, "kasbiy kompetentlik" tushunchasining o'zi, uning mazmuni, mohiyati va tuzilmasi bugungi kunda bir xilda aniqlanmagan, o'qituvchining kasbiy kompetentligi shakllanishini aniqlash mezonlari tizimi ishlab chiqilmagan.

Shu bilan birga, Ye. P. Belozertsev, F. N. Gonobolin, E. F. Zeyer, V. A. Krutetskiylar pedagogning kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy sifatlarini ko'rib chiqadi; M. V. Buligin, I. F. Demidov, M. I. Lukyanova, O. M. Shiyanlar esa – pedagogik kompetentlikning rivojlanish sharoitlari va muhitini; N. V. Kuzmina, A. K. Markova, V. A. Slasteninlar kasbiy kompetentlikning oshish yo'llarini o'rganadi.

Zamonaviy amaliyotda kasbiy kompetentlik tushunchasi umuman olganda, mutaxassisning u yoki bu sohadagi qobiliyati, belgilangan standartlar asosida kasbiy faoliyat vazifalarini muvaffaqiyatli hal qilishi tushuniladi. Kompetentlik – bu mutaxassis nimagadir erishganlik darajasi. Mutaxassisning kasbiy kompetensiyasini bilim, ko'nikma, malaka, o'z ishini muvaffaqiyatli bajarishdagi

uning qobiliyatini ta'minlovchi kasbiy ahamiyatga ega shaxsiy sifatlari tashkil qiladi.

Yuqorida aytilganlardan, shuningdek, o'qituvchining pedagogik faoliyati spetsifikasidan (pedagogik faoliyatning ilmiy-tadqiqot ishlari bilan birikishi) kelib chiqib, OTM o'qituvchilari kasbiy kompetentligi komponentlarining tuzilmasi sifatida quyidagilar ajratiladi:

- dars beradigan fani sohasidagi bilim va ko'nikmalari;
- psixologik-pedagogik kompetentligi;
- kommunikativ kompetentlik;
- boshqaruv (tashkilotchilik) kompetentligi;
- kreativ kompetentlik.

Kompetent o'qituvchi dars o'tadigan fan sohasida ilmiy bilimlarni egallagan bo'lishi kerak, ammo bu pedagogik ta'limga ega bo'lmagan o'qituvchi g'oyalarga zid ravishda yetarli emas. Kompetent o'qituvchi - kasbiy usullar va metodikaga (ta'lim texnologiyalari) ega yaxshi uslubchi, u o'quv materialni kognitiv vazifalar tizimi turida taqdim etishga qodir bo'lib, o'rganilayotgan fan mazmuni talabalarning o'zlashtirishiga qaratilgan.

O'qitilayotgan fan va uni o'qitish metodikasi sohasidagi bilimlardan tashqari, qaysi fanni o'qitishidan qat'iy nazar, o'quv-tarbiya va shaxs psixologiyasida, hamda pedagogikada kompetent bo'lishi kerak.

OTM o'qituvchisining psixologik kompetentligi yuqorida aytilganlarga qo'shimcha tarzda quyidagilarni o'z ichiga oladi: talabalikning psixologik xususiyatlari; talabalarning o'quv-kognitiv faoliyat psixologiyasi; o'qituvchining pedagogik faoliyat psixologiyasi; pedagogik muloqat psixologiyasi; psixodiagnostika asoslari, ta'lim jarayoniga talabalarni jalb qilishning imkoni bo'lmasligi, ya'ni bilimsizligi va shaxsga qaratilgan ta'limni amalga oshirish.

O'qituvchining pedagogik kompetentligini bilim, ko'nikma, malakalar va pedagogik hamda talabalarni o'qitish va tarbiyalash vazifalarini bajarish uchun zarur ilmiy-tadqiqot qobiliyatlari majmui tashkil qiladi. U oliy kasbiy ta'lim davlat ta'lim standartlarini; oliy kasbiy ta'lim maqsadi va mazmuni; kasbiy ta'lim mazmuni tuzilishining tamoyillarini; "Oliy maktab pedagogikasi" ilmiy fani predmeti, vazifalari, asosiy tushunchalarini; ta'lim va tarbiya jarayonlari qonuniyatlari va mohiyatini; talabalarni o'qitish va tarbiyalash usullari hamda tashkil qilish shakllarini; zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bilishi shart. Pedagog quyidagilarga qobiliyatli bo'lishi kerak: mustaqil tarzda o'quv materialini tanlash va uning sezilarli hajmini talabalarga qisqa muddatda yetkazib berish, talabalarning o'zlashtirishini ta'minlash maqsadida maqbul texnologiyalarni tanlash; ta'limning faol va interfaol metodlaridan foydalanib, mashg'ulotni to'g'ri rejalashtirish hamda tashkil qilish, ijodiy bilim va o'z bilimlarini o'zlashtirish, talabalarda ko'nikma va malakalarni shakllantirish jarayonlarini ta'minlash; talabalarda mustaqil o'quv-kognitiv faoliyatna motivatsiyani shakllantirish; o'z bilimlari bilan tajriba almashish, o'z ustida tinmay ishlash va yangi bilimlarni izlash va boshqalar.

O'qituvchi faoliyatida talabalar va hamkasblari bilan muloqat qilish muhim ahamiyatga ega. Mazkur holatda u ilmiy va pedagogik kommunikatsiya vositasida, professionalizmni takomillashtirish sharoitida, o'quv jarayonida, o'quv auditoriyasida ijobiy psixologik muhitni yaratishda, pedagog va talaba o'rtasida do'stona vaziyatni yaratishda yetakchi hisoblanadi. Buning uchun o'qituvchi maxsus kommunikativ malakaga ega bo'lishi kerak, ular: talaba-ta'lim oluvchining shixsini bilish; hamkorlik shaklida ta'lim jarayonida talabalar faoliyatini, ijodiy izlanishini shakllantirish; muloqat vaziyatlarini to'g'ri baholash va uni idrok qilish; hamdardlik, mehr-shavqat, talaba shaxsini tushunish; gumanistik o'zaro ta'sir usullari asosida qurilgan yuqori darajadagi talabchanlik bilan ta'lim oluvchilar shaxsini hurmat qilishni bilish kerak. Shu bilan birga, u quyidagi qobiliyatlarga ega bo'lishi zarur: talabalar auditoriyasiga kirish, ular bilan verbal va nonverbal muloqat vositalaridan foydalanib, suhbat yoki bahs –munozara o'tkazish; hamkorini obyektiv idrok etib, bargalikda bo'ladigan faoliyatga uning ehtiyojini uyg'otish; nizolarni oldindan ko'ra bilish va ulardan ogohlantirish; tanqid qilish, tanqidni to'g'ri qabul qilish va uni hisobga olishga qodir bo'lish. O'qituvchining eng muhim kommunikativ qobiliyatlaridan biri reflektiv qobiliyat bo'lib, uni obyektiv his qilish, muloqat qilayotgan hamkorini qabul qilish, hamkori bilan suhbat chog'ida uning ichki dunyosini qo'zg'ata olishdir.

O'qituvchining kommunikativ kompetentligi tuzilmasida ajratilgan kommunikativ malakalar va qobiliyatlaridan tashqari, o'qituvchining kasbiy muhim shaxsiy sifatleri to'g'risida gapirmay bo'lmaydi, chunki undagi oliy ta'lim komponent o'qituvchisi kasbiy katalizatorining mavjudligi buning isbotidir.

Bunga:

talabalarga nisbatan qiziqish, ular bilan muloqat qilish mahorati va ehtiyoji;
ularga empatiyani namoyish qilish;

muloqatda teskari aloqani saqlash va uni his qilish;

o'zini o'zi, o'z hislarini boshqarish, emotsional turg'in bo'lish;

pedagogik vaziyatlarni, ularni hal qilish yo'lida kutilishi mumkin bo'lgan asoratlarni bashorat qila olish;

pedagogik improvizatsiya qilish qobiliyatiga ega bo'lish;

o'zaro ta'sirning turli metodlari (ishonch, ta'sirni his qilish, suhbat, bahs, psixologik zararlash va boshqalar) qo'llay olish kiradi.

Ma'lumki, o'qituvchi faoliyati bu boshqaruv faoliyati bo'lib, uni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun o'qituvchi tashkilotchilik kompetentligiga ega bo'lishi kerak, masalan, ta'lim menedjmenti sohasida menedjment tushunchasi, uning maqsadi, vazifasi, ahamiyati va menedjmen ta'limi xususiyatlari; o'qituvchi tashkilotchilik faoliyatining tuzilmasini bilishi kerak. O'qituvchi talabalarning o'quv-kognitiv faoliyati maqsadini aniqlash; o'qitadagan fani bo'yicha mavzu mazmuni, metodlari va ta'lim vositalarini rejalashtirish; mashg'ulotning har xil turlariga tayyor bo'lishi va uni o'tkazish, talabalar bilan hamkorlikda faoliyatni tashkil qilish, bajarilgan ishlarni nazorat qilish va natijalarni baholash, ijodiy faoliyatda o'quv fanlarini ta'minlashni bilish kerak.

Ta'kidlash joizki, oliy ta'lim o'qituvchisining tashkilotchilik kompetentligi nafaqat talabalar bilan hamkorlikda ta'limiy, ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkillashtirish, balki o'zining shaxsiy faoliyatini ham o'zi tashkil qilishga qaratiladi.

Albatta, oliy ta'lim o'qituvchisining tarkibiy kasbiy kompetentligini aniqlab, bevosita kreativ kompetentlikka to'xtash kerak bo'ladi, chunki samarali ilmiy-pedagogik, tadqiqotchilik faoliyatni ta'minlash uchun kreativ kompetentlik juda ham zarur sanaladi. Kreativlik - bu ijodga qobiliyat, ijodiy iqtidor darajalarini ko'rsatuvchi shaxsning nisbatan turg'un tavsifi sanaladi. O'qituvchining kreativ kompetentligi ijod uchun zarur bo'lgan ijodiy jarayonda tizimli bilim, malaka, ko'nikma, qobiliyat va shaxsiy sifatlarni ta'minlab beradi. Kompetentlikning ushbu turini tashkil qiluvchi muhim xususiyatlari pedagogning shaxsiy sifatlari, asosan, ijodga bo'lgan qobiliyatlari: intuitsiyasi, assotsiativligi, oliyanoblighi, tasavvur qila olishi; yangilikni his qilish, fikrning egiluvchanligi va tanqidiyligi, yaratuvchanligi, o'ziga xosligi; tanishni notanishdek ko'rish hissi; tahlil, sintez va kombinatsiyalashga qobiliyati; oldindan ko'rish, tajriba o'tkazish qobiliyati; nostandart vazifalarni qo'yish va uni hal qilish qobiliyati; yangilikka, erkin bo'lishga intilishini belgilaydi.

Pedagogning kreativlik sifatlariga ega bo'lishi uning shaxsiy qobiliyatlari va kasbiy faoliyatini sifatli, samarali tashkil etishga zamin yaratadi. O'qitishning didaktik ta'minotini kreativ yondashuv asosida tashkil etish dars jarayoni samaradorligini kafolatlaydi.

Kreativlik- pedagogning jarayonga ijodiy yondoshuviga aytiladi. Kreativlik termini angliya-amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J.Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi: • fikr ravonligi; • fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olishi; • o'ziga xoslik (originallik); • qiziquvchanlik; • farazlar yaratish qobiliyati; • xayol qila olish, fantastlik (fantaziya.)

O'quv materialini o'zlashtirish bosqichida ta'lim mazmunining o'quv modul (fan)lari bo'yicha yaratilgan DTS, o'quv rejasi va o'quv dasturi kabi me'yoriy hujjatlar, shuningdek, o'quv manbalari (darslik, o'quv va metodik qo'llanma, yuriqnoma, tavsiyanoma va shu kabilar) da aks etish ta'minlanadi.

O'qituvchining kreativ kompetentligi aniq o'qituvchining kasbiy faoliyatini takrorlanmas, mahsuldor bo'lishini va samarali ilmiy-tadqiqot ishlarini ta'minlab beradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oliy ta'lim o'qituvchisi kasbiy faoliyatining har bir bosqichida, ya'ni barcha pedagogik vazifalarni hal qilish, undan kasbiy kompetentlikni shaxsiy darajasini amalga oshirishni talab qiladi.

Shunday ekan, inson qaysi sohada faoliyat olib borishidan qat'iy nazar o'z kreativligini boyitishi kerak. Ayniqsa, bu pedagogik jarayonda muhim sanaladi. Pedagog har jabhada o'quvchi qalbiga yo'l topa olishi, uni hayotga qiziqishini kuchaytirishi, vatan oldidagi burchini to'liq his qilishga tayyorlashi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Байденко В.И. Компетентный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования (методологические и методические вопросы): метод. пособие. М., 2005.
2. Безюлева Г.В. Профессиональная компетентность специалиста: взгляд психолога // Профессиональное образование. 2005. № 12.
3. Зеер Э., Самаюк Э. Компетентный подход к модернизации профессионального образования // Высшее образование в России. 2005. № 4. С. 23-29.